

TARILUJZA

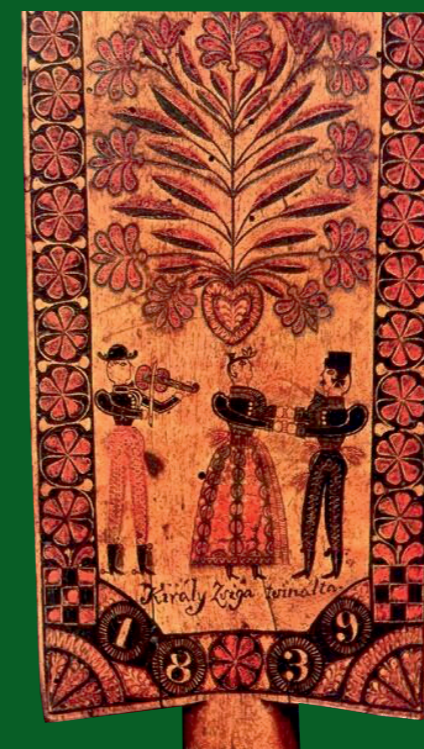
ZENÉSZNEVEK, CSALÁDNEVEK

ISBN 978-80-89001-74-3

ZENÉSZNEVEK, CSALÁDNEVEK

TARI LUJZA

GYURCSÓ ISTVÁN ALAPÍTVÁNYI KÖNYVEK 69.

Tari Lujza
Zenésznevek, családnevek

2009-ben az Oktatási és Kulturális Minisztérium és az Anyanyelvpolók Szövetsége a következő címmel hirdette meg anyanyelvi pályázatát: *Régi magyar mesterségek családneveink tükrében*. Mivel a hangszerek és hangszeres zene iránt érdeklődő népzene kutatóként már korábban is több adatot összegyűjtöttem a Hegedűs, Kürtös, Sípos, Dudás, Lantos stb. zenész foglalkozásból származó családnév témával összefüggésben, jó lehetőségnek éreztem a téma részletes, módszeres feldolgozását és benyújtását a pályázatra. Munkámnak a következő címet adtam: *Régi magyar mesterségek családneveink tükrében: Zenésznevek, muzsikálással kapcsolatos személynevek*. Az eredményhirdetésre 2010 nyarán került sor, s dolgozatommal a határokon belülről és túlról érkezett, összesen 715 pályázó közül megosztott harmadik díjat nyertem. (Az Oktatási és Kulturális Minisztérium, illetve az Anyanyelvpolók Szövetsége 2009. évi közös anyanyelvi pályázatának eredménye a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma honlapján ma is olvasható:

<http://www.nefmi.gov.hu/kultura/eredmenyek/oktatasi-kulturalis>)

A nyertes dolgozatokból egy-egy részt közreadott ugyan a Tinta Kiadó, munkám azonban a terjedelmi lehetőségek miatt teljes egészében nem jelent meg, csupán abból egy rövid bevezető (Ld. *Zenésznevek, muzsikálással kapcsolatos személynevek*. In *Régi magyar mesterségek családneveink tükrében. Válogatás az Oktatási és Kulturális Minisztérium anyanyelvi pályázataiból*. Szerk. Balázs Géza és Grétsy László. Anyanyelvpolók Szövetsége, Tinta Kiadó Budapest, 2010. 267-272.). Tekintve, hogy a téma a Kárpát-medencei magyarság nyelvi-zenei sokszínűségének, közös történelmének és összetartozásának írásos dokumentumokon is alapuló bizonyítéka, fontosnak érzem a munka teljes terjedelemben történő megjelentetését. A kiadást a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet (Dunaszerdahely) vállalta, amely már eddig is két önálló kötetet (Szlovákiai magyar népzene. Válogatás Tari Lujza népzene gyűjtéséből (1983-2006), 2 CD-vel. In Gyurcsó István Alapítvány könyvek 49. Dunaszerdahely, a Csemadok Dunaszerdahelyi Művelődési Intézete 2010., *Bartók Béla hangszeres magyar népzene gyűjtése*. In Gyurcsó István Alapítvány könyvek 52. Csemadok Művelődési Intézete Dunaszerdahely, 2011.), illetve egy szerkesztésben elkészült szlovákiai magyar gyűjtő anyagát bemutató kötetet adott közre Huszár László igazgató fáradhatatlan munkájának köszönhetően (*A kolonyi templom előtt. Válogatás Ūrge Mária*

népzene gyűjtéséből. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Tari Lujza. Gyurcsó István Alapítvány könyvek 32. Dunaszerdahely, 2004). Megtiszteltetésnek érzem, hogy jelen munkám is ennél a hungarológiai műhelynél jelenhet meg. A dunaszerdahelyi kiadás ezen túlmenően azért is fontos, mert a történelmi adatok közt igen nagy hangsúlyt kapnak az egykori Felső-Magyarországra, közte a mai szlovákiai magyar területekre vonatkozó leírások, hiszen e területeken általában hangsúlyozott szerepe volt egyes hangszerek használatának.

A téma bemutatásához a zenetudományi munkákon kívül részben a különböző tudományok adta újabb, és a zenekutatás által eddig nem használt dokumentumanyag nyújtott sok segítséget. A honfoglalást követő korai időszakból sok zenei mesterséggel azonos zenésznév ismert. A későbbi évszázadokból az ilyen nevek hiányosabbak, s hangszernevek számbavétele kb. csak a 17. század végéig történt meg. Élve a pályázat adta lehetőséggel, ezért is vállalkoztunk a zenei mesterségből keletkezett személynevek összegyűjtésére, a kutatást kiterjesztve a 18. századra is. Ilyen összegző adatgyűjtés eddig nem volt, s ez egyben szinte körvonalazta is a feladatot: az összegyűjtött adatok alapján választ adni az írásos dokumentumokban jóformán alig említett mindennapokról, az alsóbb népcsoportok feltételezhető zenei életéről, hiszen valami csekély a pusztai nevekben is kiolvasható ezzel kapcsolatban. Ami pedig mégsem, az olykor éppen a névadási szokások változását jelzi, mert arra utal, hogy egy ponton túl a névadó elemnek és a belőle keletkezett vezetéknevek már nem kellett szükségképpen egybekapcsolódnia. Vagyis anélkül is Hegedűsnek hívhattak valakit, hogy a hegedűs mesterségét gyakorolta volna. Ezért is húztuk meg a vizsgált korszak határát a 18. század végénél.

Hálával gondolok az előd kutatókra, akik megkönnyítették munkámat, mert az adatgyűjtés egy részét már elvégezték. Külön köszönetemet fejezem ki férjemnek, Miháltz Gábornak, hogy az 1715-ös országos névösszeírásból kigyűjtötte a zenész neveket, Grétsy Lászlónak és Balázs Gézának, akik megértették e téma fontosságát mind a nyelv- mind pedig a zenetudomány szempontjából, s annak arányában méltatták kutatási eredményeimet. Végül, de nem utolsó sorban köszönetemet fejezem ki Huszár Lászlónak a kötet megjelentetéséért!

Ha bepillantunk egy telefonkönyvbe, nagy számban találunk köztük Hegedűs, Lantos, Sipos/Sípos, Dobos és más, zenész mesterséghez kötődő neveket. Arra azonban nem is gondolunk, hogy ezek éppen olyan, valaha rögzült, foglalkozást jelző nevek, mint például az Ács, Bányász, Bíró, Béres, Bognár, Borbély, Csapó, Csiszár, Csizmadia, Deák, Fazekas/Fazakas, Fejő/Fejős, Fuvaros, Gelencsér/Gerencsér, Gulyás, Halász, Juhász, Kallós, Kádár, Kocsis, Kovács, Kőműves/Kőműves, Köszörűs, Kulcsár, Lovász, Mészáros, Molnár, Nyerges, Pap, Pásztor, Szabó, Szócs/Szücs, Takács, Tegzes, Tözsér, Varga és hasonlók.

E munka a zenész mesterségből kialakult vezetékneveket mutatja be, írásos dokumentumokra és részben a szóbeli hagyományra támaszkodva, a teljesség igénye nélkül. A tágabb témakörből kivételt tesz az Énekes vezetéknevvvel, de nem érinti pl. a zenével is összefüggő Táncos/Tánczos vezetéknevet. E személynév is elég gyakori, hiszen egy-egy jó táncosnak gyorsan híre ment saját környezetében, s könnyen ráragadt valakire a táncos, vagy táncos lábú jelző. Kalotaszegben és a Csallóközben még egyes táncdallamok címe is őrzi az egykor kiemelkedő tudású táncosok emlékét (Kalotaszegben ilyen pl. „Ritka legényes, a Kiss Józsi Jánosé”, „A magyarfrátai Bóti János tánca,” a „Bonchidai idős Máté Pista ritka magyarja” táncnév, a Csallóközben pedig ilyen pl. a „Bertók verbunkja, „Bertóké”. Egész családokról is maradt fenn emlék. Ilyen szintén Kalotaszegben „A visai Lovász nemzetség akasztós tánca.” Történelmi emlékünk „Apor Lázár tánca”, melynek dallamát az írott és a szóbeli hagyomány egyaránt e névvel őrizte meg. A zenéhez ilyen tág értelemben kapcsolódó tevékenységekre e helyen tehát nem térhetünk ki, a szorosabban vett téma, a hangszerekből, zenei mesterségből keletkezett vezetéknevek bemutatása előtt azonban szükséges felvázolnunk néhány általános vonást. Főleg pedig illő megemlékeznünk azokról, akiknek az adatokat köszönhetjük.

A magyar történelem és a magyar zenetörténet legkorábbi írásos forrásai iránt érdeklődő kutató-generációknak nagy érdeme többek közt a hangszerekre, hangszeres zenére és a hangszerjátékosok neveire vonatkozó adatok összegyűjtése és közzététele. A legkorábbiakat Gombosi Ottónak, Fraknoi Vilmosnak, Szabolcsi Bencének, Zolnay Lászlónak, Rajeczky Benjaminsnak és sok más kutató forrásfeltáró munkájának köszönhetjük. Rajeczky az adatfeltáráson túl számos latin nyelvű középkori szöveg fordításával is hozzájárult az adatok ismertté válásához. A magyar zenetörténet írott és íratlan emlékeit több kutató közreműködésével Kodály Zoltán szellemében mutatta be a Magyarország Zenetörténete I.

Középkor c. kötetében.¹ A zenei műveltséget biztosító, íráskultúrával rendelkező káptalani és kolostori iskolák valamint a népdal és gregorián vonásai ismertetése mellett a természetes háttér: a befogadó európai zenekultúra, annak tipikus középkori ideológiája és a társadalom életével való szoros kapcsolata is élénk tárul. Találunk adatokat a legkorábban megemlített hangszerjátékosokról is. A nevek viszonylag korai előfordulása mellett szembetűnő, hogy a hangszerjátékosok neve kezdetben többnyire azonos a végzett tevékenységgel: a dob nevű hangszeren doboló neve pl. Dobos, a hegedűn játszó Hegedűs már a legkorábbi adatokban. A kutatókat illetően a középkornál későbbi történelmi időszakokból is számosan járultak hozzá a hangszerjátékosokkal kapcsolatos adatok gyarapításához. Közülük Bárdos Kornél és Papp Géza nevét emelhetjük ki.

Tisztelettel gondolunk tehát a kutató elődök által összegyűjtött sok apró adatra, melyeket most sajátos nézőpontból tekintettünk át. A szorosabban vett zenetörténeti munkákon kívül támaszkodtunk a népzenei gyűjtésekre is, melyhez elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének Népzenei Adattárát használtuk. Szinte jelképesnek tekinthető, hogy a népi előadók közt is számos hangszernevből önállósodott vezetéknevű akad, sőt találunk ilyeneket az intézet hanglemezkivadványain és azoknak a szélesebb nyilvánosság számára interneten hozzáférhetővé tett változatában.² E neveket szintén beillesztettük a jelen munkába.

A zenetörténeti köteteken, tanulmányokon és népzenei gyűjtéseken kívül nagy segítséget jelentettek dolgozatunkhoz az egyéb történeti, nyelvészeti, irodalmi, néprajzi munkák. Honismereti kiadványokban, vagy levéltári bűvárkódások eredményeit összegző történeti statisztikai leírások közt is találtunk adatokat arra, hogy valamely hangszer nevéből személynév keletkezett, illetve, hogy az ilyen név egy idő után már megroggyúlt, s használatban maradt attól függetlenül, hogy viselője zenészként működött-e, vagy sem. A név önmagában persze korántsem bizonyítja, hogy viselője megmaradt a zenész mesterségnél – legalábbis már a korai 18. században ezt tapasztaljuk. A különböző forrásokban előforduló zenész – és azon belül főleg hangszerjátékosokkal kapcsolatos – nevek összességükben azonban jól mutatják, mely nevek (azaz először mely hangszerek) melyik korban kerültek előtérbe. Egyben jelzik, melyik évszázadban volt a legkedveltebb, s mikor kopott ki a használatból egy adott hangszer. Az említett dob → Dobos különösen jó példa erre, mert a hangszer közkedveltsége a 17. század után jelentősen csökkent – a 18-19. századi

¹ Rajeczky 1988. Rajeczky a szerkesztési munkákon kívül több fejezet szerzője. Az östörténeti fejezetet Vargyas Lajos írta. A kötet többi, középkort tárgyaló fejezetének szerzői még Rajeczkyt kívül Dobszay László, Falvy Zoltán, Szekeres-Farkas Márta, Szendrei Janka.

² Ld. www.zti.hu/multimediás_adatbázisok/publikált_nepzenei_felvételek.

szabadságharcok idején már csak a hadizenéhez kapcsolódva éledt fel újból –, ám a Dobos családnév addigra már annyira megrögzült és vált széles körben ismertté, hogy természetes formában öröklődhetett tovább. Kérdés az is, hogy mely hangszer melyik földrajzi területen és melyik korban volt a legnépszerűbb. A nevek ilyen kiindulópontú vizsgálatából erre is kapunk választ. Ezért is örülnénk, ha az általános művelődést, a zenetudományt és anyanyelvápolást egyaránt szolgálni kívánó munkánk nyelvészeti megállapításokhoz is segítséget nyújtana.

Dudás (részlet)

A dudára vonatkozóan (beleértve most minden név- és egyben típusváltozatát) a 15. században még kevés a hazai adat. A 16. században pedig már nemcsak működnek, hanem a híruk is jó, s a praxis alapján Bajorországba vitetnek magyar dudást.¹ Mint Rajeczky Benjamin emlékeztet rá, Kodály Zoltán az Öreg Graduál (1636) előszavából idézte A Magyar népzene c. tanulmányában, hogy a duda „a magyaroknak első muzsikájok”, mely nyugaton a 10. századtól volt meg, nálunk pedig „Nagy Lajos korában biztosan ismertnek vehető...”² Az egyik első Dudás név 1649-ből való: II. Rákóczi György udvarában a magyar zenészek között többek közt Dudás György volt az egyik zenész.³

1683 „Karda Andras... az Dudast megh vere” Tarcsafalván.⁴ Teleki Ádám költségnaplójában a kiadások között szerepel a következő: „Dudasomnak füsüre, és egyéb aprosagokra.” Mindez részben arra utal, hogy a zenész valódi nevéénél fontosabb volt a foglalkozása.⁵ 1695 Magyarnemegye (Beszterce-Naszód m.): „Causa Nemeiensis Veres Borka Dudás Andrástol absolutiot kíván, mert defraudalta, előbb állott a’ dudával. Deliberatum absolvaltatik, a’ Dudás penig lígaltatik.”⁶

Nézzük az 1715-ös összeírás adatait! Összesen 122 Dudás vezetéknevű személyt írtak föl. Abaúj megyében pl. három, (Rozgony: Georgius Dudas, Alsóvadász: Georgius Dudás, Hernádbüd: Stephanus Dudas), Borsod megyében négy (Tard: Stephanus Dudas, Ónod, Andreas Dudas, Sajókeresztúr: Stephanus Dudas, Rakacaszend: Joannes Dudos), Heves megyében egy (Szurdokpüspöki: Franciscus Dudás), Jász-Nagykun megyében két Dudás vezetéknevűt találunk (Jászfényszaru: Joannes Dudás, Martinus Dudás). Nagy számban vannak Dudás nevűek Sáros megyében, és feltételezhetjük zenei működésüket az ottani Gajdos nevű, akkor valószínűleg még e hangszeren nagyrészt aktívan játszó zenészek mellett (Felsősebes: Franciscus Dudas, Tapolykomlós: Michael Dudas, Dukafalva: Andreas Dudas, Felsőhankóc: Mathias Dudás, Szedikert: Andreas Dudas, Kisszilva: Andreas Dudas, Janó: Michael Dudás, Somos: Georgius Dudás, Joannes Dudás, Budamér: Joannes Dudás). Szepes megyében az eddigi adatokban nem igen forgott keresztnév kapcsolódik a Dudás vezetéknevhez (Lándok: Valentinus Dudas), míg Ung megye az ismert és jellemző

¹ Rajeczky 1988, in MZT I. 92.

² Rajeczky 1988, in MZT I. 92.

³ Bárdos K. 1990, in MZT II. 114.

⁴ EMSzT II. 1978, 489.

⁵ EMSzT II. 1978, 489.duda címszó.

⁶ EMSzT II. 1978, 293. Defraudál (rászed, kijátszik) címszó.

keresztneveket mutatja (Ungludas: Andreas Dudas, Nevicke: Georgius Dudas Ungtarnóc: Stephanus Dudas Palágy: Joannes Dudas, Órdarma: Michael Dudas). Ugocsa megyében mai alakjában írták a vezetéknevet (Veléte: Laurentius Dudás). Hasonló a helyzet Máramaros megyében is: az egész 1715-ös összeírásban csak e két megyében találkozunk magyar családnév+keresztnév sorrenddel és magyarul írt keresztnevekkel (Lipcse: Dudas György, Szamosudvarhely: Dudás Janos, Szilágygörcsön: Dudas Ferencz, Tasnád: Dudás Mihály, Somlyógyőrtelek: Dudás Györgj)..... stb.